

שיעור 5 - מנציוס ושונדזה: טבע האדם, הדרך והחינוך המוסרי

27.11.2025

קונפוציוס (孔子 Kǒng Zǐ) - אנושיות וטקס

היחס בין אנושיות לטקס – הלב והצורה

❖ אנושיות (רן) – הלב, הרגש, האנושיות הפנימית.

❖ הטקס (לי) – הצורה, הדרך לבטא את האנושיות בעולם.

❖ ללא אנושיות – המנהג ריק; ללא הטקס – האנושיות חסרת צורה.

❖ הצדק (yì) 義 – נולד מן האיזון ביניהם – מחויבות מוסרית לפעולה נכונה בהתאם למנהג ובתואם עם הלב.

❖ המפגש הזה יוצר את איש המעלה או הג'נטלמן (junzi, 君子).

קריסת הסדר הישן

❖ תקופת האביב והסתיו (770–481)

לפנה"ס): מאבקי כוח מתמשכים בין מדינות פיאודליות וקריסת הערכים המסורתיים – נאמנות, צדק והרמוניה.

❖ תקופת המדינות הלוחמות (475–221)

221 לפנה"ס): מלחמות כוללות בין שבע מדינות גדולות, כאוס פוליטי וחברתי – אך גם פריחה אינטלקטואלית וצמיחת החשיבה הפילוסופית הסינית.

קריסת הסדר הישן

שתי פרשנויות שונות מאוד של מורשת קונפוציוס:

מנציוס (371-289 BCE, 孟子, Mengzi)

שונדזה (310-238 ,荀子, Xunzi)

האם המוסר נובע מלב האדם, או שיש לעצבו מבחוץ?

האם הטוב הוא ביטוי של טבע פנימי, או תוצאה של
תרגול חברתי קפדני?

מנציוס

”בכל בני אדם מצויה נטיית לב לסלוד מסבל הזולת. למלכים הקדמוניים הייתה נטיית לב לסבול מסבל הזולת, ולפיכך היה ממשלם ממשל שסולד מסבל הזולת. ואם על נטיית הלב של סלידה מסבל הזולת משתיתים ממשל הסולד מסבל הזולת, הרי שהשליטה בעולם מונחת בכף היד. וזה הנימוק לטענתי שבכל בני האדם מצויה נטיית הלב של סלידה מסבל הזולת: כל אדם הרואה לפתע תינוק שעומד ליפול לתוך הבאר, נטיית לבו היא חלחלה ופחד, צער וחמלה. לא משום שהוא רוצה לחבב את עצמו על הורי התינוק, ולא משום שהוא משתוקק לשבחיהם של בני כפרו או ידידיו, ולא משום שהוא מתעב את בכיו של התינוק.” [2A:6, דאור ג6]

מנציוס

"אם נתבונן בדברים מנקודת מבט זו, הרי שמי שאין בו נטיית לב של צער וחמלה, איננו אדם; ומי שאין בו נטיית לב של בושה וסלידה, איננו אדם; ומי שאין בו נטיית הלב של וויתור ומתן כבוד, איננו אדם; ומי שאין בו נטיית הלב של אישור ודחייה איננו אדם. נטיית הלב ראשית ("מעין זרע או נבט") מוסר; נטיית הלב של בושה וסלידה היא ראשית הצדק; נטיית הלב של מתן כבוד היא ראשית מנהג; ונטיית הלב של אישור ודחייה היא ראשית התבונה. ארבע הראשיות נמצאות באדם. כפי שיש לו ארבע גפיים. מי שאומר שאיננו מסוגל - אף על פי שיש בו ארבע ראשיות - פוגם בעצמו; מי שאומר על שליטו שאיננו מסוגל פוגם בשליטו. "

"ארבע הראשיות נמצאות בי, ואין לי אלא להביאן לידי גמר; כמו אש שמתחילה לבעור, כמו מעיים שמתחיל לפכות. מי שמסוגל להביאן לידי גמר העולם כולו יחסה בצילו; מי שאינו מסוגל להביאן לידי גמר, לא יוכל אפילו למלא חובתו להוריו."

מנציוס

(xin 心) ואת טבע האדם (xing 性) כיסודות מוסריים מולדים

ארבעת ה"ניצנים" (si duan 四端) או נטיות מולדות:

1. חמלה – הבסיס ל־ren (אנושיות).

2. בושה – הבסיס לצדק.

3. כבוד – הבסיס לטקסיות ולנימוס.

4. שיפוט מוסרי – הבסיס לחכמה.

ספר יא : גאו דזה, חלק ראשון

יא1 אמר גאו דזה¹ : "טבע [האדם] דומה לערבי נחל ; הצדק דומה לספלים וקערות. מי שעושה מטבע האדם מוסר וצדק דומה למי שעושה ספלים וקערות מערבי נחל."

אמר מנג דזה : "כשאתה עושה ספלים וקערות מערבי נחל האם אתה יכול לנהוג לפי טבע העץ, או שעליך לפצוע ולשבור אותו על מנת לעשות ממנו ספלים וקערות? ואם את ערבי הנחל צריך לפצוע ולשבור כדי לעשות מהם ספלים וקערות, האם גם את האדם צריך לשבור ולפצוע כדי לעשותו איש מוסר וצדק? אם יש בעולם מה שיוביל את האנשים להמיט שואה על המוסר והצדק, הרי זה לבטח דברך."

יא2 אמר גאו דזה: "טבע [האדם] דומה למים שוצפים. פותחים להם פתח ממזרח, והם זורמים מזרחה; פותחים להם פתח ממערב והם זורמים מערבה. לדידו של טבע האדם אין הבדל בין טוב ורע, כשם שלדידם של המים אין הבדל בין מזרח ומערב."

אמר מנג דזה: "מבחינתם של המים אמנם אין הבדל בין מזרח ומערב, אבל כלום אין לדידם הבדל בין למעלה ולמטה? טבע האדם טוב כשם שהמים זורמים כלפי מטה. אין אדם רע [מטבעו]; אין מים שאינם נוטים כלפי מטה."

"הרי לך מים, אם תכה בהם אפשר שיגביהו אל מעבר למצחך, ואם תחסום את דרכם ייקוו גם במעלה ההר. כלום טבע המים הוא זה? בכוח הנסיבות נהיה הדבר. ואם אפשר לגרום לאדם שיעשה את הרע, הרי זה משום שנוהגים כך בטבעו."

אמר מנג דזה: "ממהותו [של האדם] שהוא יכול להיעשות טוב, ולזאת אני קורא 'טוב'. ואם מישהו נעשה רע, זה לא בגלל התכונות הטבעיות שלו. נטיית הלב של צער וחמלה נמצאת בכל בני האדם; נטיית-הלב של בושה וסלידה נמצאת בכל בני האדם; נטיית-הלב של ויתור ומתן כבוד נמצאת בכל בני האדם; נטיית-הלב של אישור ודחיה נמצאת בכל בני האדם. נטיית-הלב של צער וחמלה זה המוסר; נטיית-הלב של בושה וסלידה זה הצדק; נטיית-הלב של ויתור ומתן-כבוד זה המנהג; נטיית-הלב של אישור ודחיה זה התבונה.⁹ הטוב, הצדק, המנהג והתבונה זה לא משהו חיצוני שריתכו והלחימו אלינו; הם נמצאים בנו מלכתחילה, אלא שאיננו נותנים את דעתנו על כך. לכן אומרים: 'חפשנו ויימצא, הנח לו ויאבד'. ואם [אדם אחד טוב מזולתו] פי שניים או פי חמישה או לאין ערוך יותר, הרי זה משום שישנם אנשים שאינם מסוגלים למצות את תכונותיהם הטבעיות. 'ספר השירים' אומר:

ספר יא

יא11 אמר מנג דזה: "המוסר הוא לב האדם, והצדק — דרכו; לעזוב את הדרך ולא ללכת בה, לאבד את הלב ולא לדעת לחפשו — כמה עצוב! מי שאיבד תרנגולות או כלבים, יודע לחפשם; ואילו מי שאיבד את לבו, אינו יודע. [האם לבו חשוב בעיניו פחות מאשר תרנגולות וכלבים? אכן יכולת ההיקש²⁰ שלו קלושה ביותר! כמה חבל! והרי סופו שיאבד אותו לחלוטין. לפיכך]²¹ מטרת הלימוד והחקירה אינה אלא זה: לחפש אחרי הלב האבוד."

מנציוס

חמשת היחסים לפי מנציוס – 3A:4

1. 父子有親 – אב ובן: קרבה / חיבה טבעית (qin 親) הבסיס לכל המוסר. הרגש הטבעי של יחסי הורות הוא "הניצן" הראשון של האנושיות (ren).
2. 君臣有義 – שליט ושר (או שליט ונתינים): צדק / יושר (yi 義) מחויבות הדדית: השליט מושל בצדק, והנתינים משרתים בנאמנות.
3. 夫婦有別 – בעל ואישה: הבחנה / תיאום תפקידים (bie 別) לא הדרה, אלא חלוקה תפקידית ויצירת הרמוניה במשק הבית.
4. 長幼有序 – בין זקן לצעיר: סדר / קדימות (xu 序) כבוד לגיל, חינוך דרך היררכיה טבעית שמארגנת אחריות ודוגמה.
5. 朋友有信 – ידיד וידיד: אמון / נאמנות (xin 信) היחס ההדדי היחיד שאינו היררכי; מבוסס על אמון ושוויון.

שונדזה

שונדזה (310-238, 荀子, Xunzi)

סוף תקופת המדינות הלוחמות

טבע האדם רע 人之性惡

ריאליסט

עיצוב מלאכותי מתמשך (wei 偽) באמצעות הריטול (禮, li)

טבע האדם הינו כזה שבהיותו רעב, יתאווה לדבר מאכל, באשר
קר לו יבקש בגד חם, בלאותו יחשוק במנוחה. איכויות חיוניות
אלו טבועות בטבעו של אדם. אך לאמיתו של דבר, אדם רעב, אם
יראה אחד מזקניו, לא יאכל בטרם יאכל זקנו; תחת זאת ידחה
רצונו שלו בעבור רצון זולתו. בלאותו מיום עמל, לא יבקש לו
מנוחה, אם יראה כי ביכולתו לאפשר מנוחה לזולתו...

דרך הבן המסור, הצורה הנכונה והסדר הטבעי, מוכלים במנהג
ובחובה המוסרית. לפיכך, הליכה על-פי הטבע הטבוע והרגש
המקורי, אין משמעה מתן כבוד או זכות קדימה. מתן כבוד וזכות
קדימה סותרים את הרגש המקורי הטבוע באדם. מכך נובע כי
טבע האדם רע הוא וכל הטוב באדם נרכש במאמץ תודעתי.

טבע האדם רע, הטוב הינו תוצר של פעילות מודעת. טבע האדם המולד הוא רדיפת התועלת. אם יתמכר לרדיפה זו יידע מאבקים ותיגרות, ויאבד כל רגש של כבוד וענווה. אדם נולד עם רגשות קינאה ושינאה, ואם יתמכר להם יידרדר לאלימות ופשע, ויאבד כל רגש של נאמנות ואמון. אדם נולד עם תשוקות עין ואוזן המביאות לרדיפת מראות וצלילים ערבים. אם יתמכר לאלה יגיע להפקר ולכאוס, וכל המנהגים והצורות הנכונות יאבדו. על-כן, כל אדם הפועל לפי טבעו ומתמכר לרגשותיו ימצא עצמו בהכרח מעורב במאבקים ותיגרות, פריצת גבולות וכללי החברה, ולבסוף אף יתגלגל לפשע.

הלמידה כעיצוב טבע האדם

אם המילות אינן גדורות, אין הדיבורים מכוונים לאמת; אם אין הדיבורים מכוונים לאמת, אין עניינים באים לכלל גמירה; אם אין עניינים באים לכלל גמירה, אין המנהגים והמוזיקה עולים יפה; אם אין המנהגים והמוזיקה עולים יפה, אין העונשים מכוונים לתכליתם; אם אין העונשים מכוונים לתכליתם, אין העם יכולים להניע יד או רגל.

[13: 3]

הלמידה כעיצוב טבע האדם

המכייר בחימר יוצר כלי. הכלי הינו תוצר הפעילות המודעת של המכייר, לא של טבע החימר. הנגר מגלף בעץ ויוצר כלים, הכלי הוא תוצר הפעילות המודעת של הנגר, לא של טבע העץ. החכם מאחד מחשבה ורעיונות. הוא מפתח שליטה דרך אימון במיומנויות התודעה והעקרונות המעורבים בה, על-מנת ליצור מנהגים, חובה מוסרית, חוק ותקן. מאחר שכך, מנהג, חובה מוסרית, חוק ותקן, הינם יצירת תודעתו של החכם ולא תוצר מה שטבוע בו.

הריטואל (禮, li) ככלי לריסון

מה מקור המנהג? אני עונה: אדם נולד עם תשוקות. אם תשוקותיו אינן מסופקות הוא מחפש אמצעים לספקן. אלמלא היו גבולות לחיפוש, היה נועד לתיגרות עם אחרים. מתיגרות עולה אי-סדר, ומאי-סדר כליה. המלכים הקדומים שנאו אי-סדר ועל-כן כוננו מנהג.

[19.1]

בסעודת הקורבן הגדולה מונף גביע המשקה במקום הגבוה ביותר, דג נא מונח על שולחן הקורבן ומרק שאינו מתובל מוצג ראשון על-מנת לתת כבוד לשורש המזון והמשקה. בסעודת הקורבן העונתי מוגש ראשון גביע המשקה ואחריו יין ומשקאות מזוקקים ומתוקים. בסעודת הקורבן הרגיל...

כל אחת מהפרקטיקות הללו נועדה לתת כבוד לשורש ולקרב את האדם לשימושי המזון. "לכבד את השורש" הינו "סדר ראוי", "שימושי המזון" משמע "סדר בעל טעם".

אתה נושא [לשמים] תפילתך לגשם וגשם יורד. בשל מה? אף לא
בשל טעם מסוים אחד. הדבר קורה בדיוק כאילו לא התפללת
לגשם מעולם וגשם ירד... אין זאת כביכול יכולת להשיג דבר
מתוך מנהגים.

[17.8]

מנציוס ושונדזה

מנציוס רואה את המוסר כצמיחה טבעית מלב האדם,

שונדזה – כיצירה תרבותית ומאמץ מתמשך.

שניהם, יחד, עיצבו את היסודות של האתיקה הקונפוציאנית:

המוסר איננו נתון אלא מתאמן, מתורגל ונבנה.

האדם איננו מהות סגורה, אלא פרויקט של טיפוח עצמי –

בין שמיים לארץ, בין רגש לתרבות, בין חמלה למשמעת.

“החכמה האמיתית נמצאת במתח שבין מה שאנחנו לבין מה שאנחנו שואפים להיות.”

אמר המורה : אם תנהיג את העם בכוח החוקים ותחילם על הכלל בעזרת עונשים , ישיבו מעוול ידם ,
אך לא ידעו בושה . אם תנהיג אותם על פי הסגולה ותחיל אותה עליהם בכוח הטקסים , " יבושו ואף
יטיבו את דרכיהם . "

מאמרות קונפוציוס ב:3